

SHARQ TILLARI TALABALARI UCHUN INGLIZ TILINI O'RGATISHDA MUSTAQIL TA'LIM MODEL

Raxmanberdiyeva Karima Saydanovna

Toshkent Davlat Sharqshunoslik universiteti

G'arb tillari kafedrası dotsenti, PhD

Annotatsiya: *Ushbu maqolada sharq tillari yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalarga ingliz tilini o'rgatishda mustaqil ta'limning o'rni, ahamiyati va samaradorligini oshirishga qaratilgan pedagogik model ishlab chiqiladi. Mazkur model talabaning individual o'quv ehtiyojlari, til kompetensiyasini bosqichma-bosqich shakllantirish tamoyillari hamda zamonaviy axborot-resurslardan foydalanish imkoniyatlarini hisobga oladi. Tadqiqotda mustaqil ta'lim jarayonining asosiy komponentlari — maqsadni belgilash, rejalashtirish, o'quv strategiyalarini tanlash, o'z-o'zini nazorat qilish va baholash mexanizmlari yoritiladi. Shuningdek, ingliz tilini o'rgatishda mustaqil o'quv faoliyatining motivatsion, kommunikativ, kognitiv va refleksiv jihatlari tahlil qilinadi. Taklif etilgan model talabalarning amaliy til ko'nikmalarini rivojlantirish, mustaqil fikrlashni kuchaytirish hamda ularning ta'lim jarayonida faol ishtirokini ta'minlashga xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *mustaqil ta'lim, ingliz tili o'qitish, Sharq tili yo'nalishi, lingvistik kompetensiya, ta'lim modeli, innovatsion texnologiyalar.*

Kirish

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3775-sonli Qarorida "o'quv mashg'ulotlarini talabalarni innovatsion fikrlashga yo'naltiradigan o'qitish texnologiyalari va interfaol uslublarni joriy etish asosida tashkil etish, asosiy e'tiborni talabalarning mustaqil ta'lim olishi bilan bog'liq mexanizmlarni amalga oshirishga qaratish" vazifasi belgilab qo'yilgan. Bu esa, talabalarning mustaqil fikrlashga yo'naltirishning amaldagi mexanizmlarini rivojlantirishni taqozo etadi.

Talabalarga ingliz tili o'rgatishda mustaqil ta'limni rivojlanishda o'qitish muammolarini o'rganish natijasida uni pedagogik va texnik bilimlarni integratsiyalashuvi asosida hal qilish zarurligi – bu talabalarga ingliz tili o'rgatishda mustaqil ta'limni tashkil etish faoliyati bilan belgilanadi.

Asosiy qism

Talabalarga chet tilini o'rgatishda mustaqil ta'lim olishning eng maqbul shakllarini tanlash, ulardan foydalanishning adekvat usullarini qo'llash talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishda, ularning amaliy faoliyat jarayonida mustaqil,

ijodiy topshiriqlarni samarali bajarishlariga olib keladi. Mustaqil ish ta'lim olishda talabalar tomonidan mustaqil bilish faoliyatining amalga oshirilishi imkoniyatini ta'minlashga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili Malakali mutaxassislar tayyorlashning muhim omillaridan biri – bu ta'lim sifati va samaradorligini oshirishdir. Bugungi kunda ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda o'qitishning zamonaviy usullari, shakl va vositalari, o'yin texnologiyalari, muammoli o'qitish, xususan, mustaqil ta'limning noan'anaviy metodlari muhim o'rin tutadi. Bu esa albatta oliy ta'lim muassasalari talabalarida mustaqil ta'lim mazmunini ishlab chiqish, tashkil etish va uni rivojlantirish hamda amalga oshirish usullarini takomillashtirish borasida bir qancha ilmiy-pedagogik izlanishlar olib borishni amalga oshirishni zarur qiladi.

V.P. Bepalko mustaqil ishni talabalarida mustaqillikni shakllantirishga ko'maklashuvchi "o'quv mehnati turi" deya ta'riflaydi. Mustaqil ishni shaxs mustaqilligining amaliy tarkibiy qismlaridan biri sifatida ko'rib chiqayotib, uni Yu.B. Zotovdan keyin o'quvchilarning o'qituvchi tomonidan tashkil etilgan, buning uchun maxsus ajratilgan vaqtda oldinga qo'yilgan didaktik maqsadga erishishga yo'naltirilgan har qanday faol faoliyat sifatida ta'riflaymiz.

X.F. Rashidovning fikriga ko'ra, talabalar mustaqil ishi o'quv faoliyatining muayyan didaktik maqsad va vazifalarga mos keladigan; muayyan doiradagi vazifalarni hal etish uchun zarur bo'lgan bilimlar hajmi va darajasini shakllantiruvchi; talabani mustaqilligini oshirgan holda uning o'quvi va ko'nikmalarini shakllantiruvchi; talabalar bilish faoliyatiga va faolligiga ruhiy-psixologik ko'rsatmani ishlab chiquvchi; talabalar fikrlash faoliyatining quyi darajasidan yuqori darajalariga tomon faol harakatlanishini ta'minlovchi; talabalar o'zlari tomonidan o'qituvchining yordamisiz, lekin uning rahbarligi ostida amalga oshiriladigan turini tushunish lozim.

Tadqiqot metodologiyasi O'qitish jarayonini tashkil etishning har qanday vositasi kabi mustaqil ish, deya ta'kidlaydi E.L. Belkin, agar ishning erishilishi lozim bo'lgan didaktik maqsadi va mustaqil ish jarayonida hal etiladigan bilish topshiriqlari oldindan aniq ifodalanmagan bo'lsa, talabalar bilish faoliyatining xususiyatiga nisbatan neytral bo'lib qoladi. Didaktik maqsadi va bilish topshiriqlari talabalar aqliy faolligini boshqarish, ularni rejalashtirilayotgan bilish faoliyatiga jalb etish, uni boshqarish uchun shart-sharoitlar yaratadi. Talabalarda mustaqil ta'lim olishga qiziqish uyg'otuvchi kuch, motiv sabablariga bog'liq holda ular o'z oldilariga mustaqil ta'lim mazmunini tashkil etuvchi maqsad va vazifalarni belgilab oladilar.

Tahlil va natijalar

Mustaqil faoliyat olib borishda muhim hisoblangan siyosiy mustaqil ta'lim, zamonaviy voqelik va ularga bo'lgan munosabat;

Tanlagan yo'nalishi bo'yicha faoliyat olib borish, talabaning mustaqil ta'lim olishlarini o'zlashtirishga yo'naltirilgan tayyorgarlik davridagi kasbiy mustaqil ta'lim;

O'quv fanlarini yanada chuqurroq o'rganishga, shaxsiy-hayotiy rejalari, shaxsiy qiziqish asosida yo'naltirilgan mustaqil ta'lim;

O'z iste'dodini va sevimli mashg'ulotlarini rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan mustaqil ta'lim;

O'z xarakterini tarbiyalashga qaratilgan mustaqil ta'lim.

Talabalar mustaqil ishlarining oliy o'quv yurtining o'quv jarayonida amalga oshiriladigan turlariga e'tibor qaratamiz. Ushbu muammoga nisbatan turli tadqiqotchilarning yondashuvi turlicha. Ayrim tadqiqotchilar mustaqil ishlarni ularning didaktik maqsadlariga ko'ra, boshqalari o'quvchilar tomonidan mustaqil ishlar jarayonida hal etiladigan bilish topshiriqlarining xususiyatiga qarab, uchinchilari esa bilish topshiriqlarini hal etish jarayonida o'quvchilar bilish faoliyatining xususiyati bo'yicha tasniflashadi.

To'rtinchi turga mansub tadqiqotchilarning ishlarida mustaqil ishlar turlarining barcha yuqorida sanab o'tilgan asoslarni hisobga oluvchi tasnifini yaratishga urinishlar mavjud. P.I. Pidkasiy mustaqil ishlarni bilish topshiriqlari va bilish faoliyatining xususiyatiga qarab guruhlaydi hamda mustaqil ishlarning quyidagi turlarini ajratadi:

mustaqil ishlarni namuna bo'yicha amalga oshiruvchi;

rekonstruktiv-variativ;

evristik;

ijodiy (tadqiqot).

Ushbu turlarning har biri uni o'zgartirish bo'yicha bajarilayotgan bilish faoliyatining mazmuniy-mantiqiy xususiyatlari bilan tavsiflanadi, shunga qarab esa o'quvchining faoliyat jarayonidagi mustaqilligi darajasi belgilanadi.

Individual texnikalar bilan tanishish mustaqil ish strategiyasini shakllantirishning maqsadli tizimini ta'minlay olmaydi. Mustaqil ish strategiyalari maqsadli shakllantirish obyekti bo'lishi kerak. Binobarin, talabalar tomonidan strategiyalarni qo'llash ularni shakllantirishga yaxlit yondashuv bo'lgandagina amalga oshirilishi mumkin. Bizning fikrimizcha, yuqorida ko'rsatilgan strategiyalarni yo'naltirilgan shakllantirishga qaratilgan ish o'qituvchi tomonidan olib borilishi kerak. Mustaqil ish strategiyalarini o'qituvchi faoliyatining tarkibiy qismlaridan biri sifatida shakllantirish "strategiya" tushunchasi, ularning turlari, shuningdek, mustaqil ishda qo'llanilishi mumkin bo'lgan metodlar to'plami bilan tanishishni o'z ichiga oladi.

Strategiyalar bilan tanishib chiqqandan so'ng, o'qituvchi murabbiy vazifasini o'z zimmasiga oladi va o'z-o'ziga yo'naltirilgan o'quv faoliyati rejimida talabalarga o'quv mashg'ulotlari shaklida o'quv vazifalarini taklif qiladi, bu yerda xorijiy tilni o'zlashtirishning amaliy vazifalarini hal qilish bilan bir qatorda talabalar o'quv topshirig'ini turli xil usullardan foydalangan holda qanday bajarish strategiyalari mumkinligi to'g'risida qaror qabul qilishadi.

Bizning fikrimizcha, bunday mashqlar mustaqil ish strategiyasini shakllantirishga yordam beradi, chunki ular talabaga ma'lum bir ta'lim muammosini hal qilishda uni

amalga oshirish usullarini izchil amalga oshirish misolini taqdim etadi. O'qituvchi keyinchalik talabalar mustaqil ish uchun strategiyalarni ishlab chiqish darajasini kuzatish vazifasini o'z zimmasiga olishi juda muhimdir. Shu maqsadda talabalar uchun chet tilini o'rganish asosida so'rovnomalardan, refleksiv o'z-o'zini tahlil qilish ishchi varaqalaridan foydalanish mumkin.

Anketalarda talabalar nomidan ko'nikmalar nuqtai nazaridan tuzilgan iboralar mavjud: "Men ...", "Men qila olaman ..." va ushbu ko'nikmaning shakllanish darajasini baholashni taklif qiladi. Anketalar mustaqil faoliyatning turli bosqichlarida bu yoki boshqa vazifani bajarishda, bu yoki boshqa mustaqil ish strategiyasining bir qismi sifatida ularni qo'llash ketma-ketligini tahlil qilish, topshiriqni bajarishda ishlatilgan. Ish sahifalarida "Men nima qildim (a) qachon ..." va h.k. savollar mavjud.

Bunday shakldan foydalanish o'qituvchiga texnikani bilish darajasi va mustaqil ish strategiyalarini shakllantirish darajasi, shuningdek, o'z vaqtida yordam ko'rsatadigan, talabalar til va nutq tajribasini xorijiy tilni o'rganishda yangi texnikalar bilan boyitishga imkon beradigan strategiyalarni o'zlashtirishda qanday qiyinchiliklarga duch kelayotganini ko'rsatadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, mustaqil ish uchun strategiyalarni shakllantirish mashqlarida mustaqil ta'lim faoliyati tabiati doimiy ravishda boshqariladigan, qisman o'qituvchi tomonidan boshqariladigan va talabalar tomonidan boshqariladigan holatga o'zgarishi mumkin.

Shunday qilib, mustaqil ishni tashkil etishga faol yondashishning maqsadi mustaqil ish strategiyasini o'zlashtirish, talabalarni o'z ta'limotlarining faol subyekti pozitsiyasiga qo'yishdir. Bizning fikrimizcha, talabalar faolligi va mustaqilligini ta'minlaydigan o'quv jarayonini qurish mustaqil ish strategiyasini shakllantirishning yana bir didaktik shartidir.

N.B. Fadeeva mustaqil faoliyatning uchta turini ajratadi: nusxa ko'chiruvchi, o'zgartiruvchi va ijodiy.

Bizning nazarimizda, mustaqil ishlar turlarining tasnifi G.A. Lozovskaya tomonidan eng to'liq holda taqdim etilgan bo'lib, u mustaqil ishlarni ta'lim maqsadlari bo'yicha tabaqalagan:

Ma'ruza jarayonida ishlash. Ta'lim maqsadi – qabul qilish, anglab yetish, aniqlash, tasniflash darajasida yangi bilimlarni o'zlashtirish; mustaqil chuqurlashtirish yoki materialni o'rganishga tayyorgarlik.

O'quv adabiyoti bilan ishlash (shu jumladan ma'ruzalarni konspekt qilish). Ta'lim maqsadi – materialni o'rganishni chuqurlashtirish, o'quv dasturida belgilangan darajada o'zlashtirish, amaliy mashg'ulotga tayyorgarlik, navbatdagi ma'ruza materialini qabul qilishga tayyorgarlik.

Amaliy mashg'ulotlarda ishlash. Ta'lim maqsadi – bilimlarni mustahkamlash, chuqurlashtirish, ko'nikmalarni shakllantirish.

Uy vazifasini bajarish. Ta'lim maqsadi – ko'nikmalarni mustahkamlash, nazariy bilimlarni chuqurlashtirish, navbatdagi amaliy mashg'ulotlarga, ma'ruzalardagi keyingi materialni qabul qilishga tayyorgarlik.

Nazorat ishiga, kollokviumga tayyorgarlik. Ta'lim maqsadi – bilimlar va ko'nikmalarni mustahkamlash, ularga mustaqil tuzatishlar kiritish.

Nazorat ishini bajarish, kollokviumda javob berish. Ta'lim maqsadi – o'zlashtirishni nazorat qilish va o'zini o'zi nazorat qilish.

Individual topshiriqlarni bajarish. Ta'lim maqsadi – bilimlar va ko'nikmalarni mustahkamlash, bilimlarni yangi vaziyatga ko'chirish, individual qobiliyatlarni rivojlantirish.

Kollokviumga, imtihonga tayyorgarlik. Ta'lim maqsadi – bilimlar va ko'nikmalarni mustahkamlash, ularga mustaqil tuzatishlar kiritish.

Kollokvium, imtihon topshirish. Ta'lim maqsadi – mustaqil ishni nazorat qilish va qisman bilimlarning mustahkamligini tekshirish, teskari bog'liqlikning amal qilishi.

Talabani o'quv-tadqiqot ishi. Ta'lim maqsadi – bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish.

Xulosa va takliflar Ushbu tasnif muallifining ta'kidlashicha, “mustaqil ishlarning ko'rib chiqilgan turlariga talaba faoliyatidagi mustaqillikning turli darajasi xos”. Shu nuqtai nazardan tadqiqotchi mustaqil ishlarning turlarini beshta guruhga ajratib, ularni shartli ravishda bosqichlar deb ataydi: uchta o'qitish bosqichi va ikkita nazorat qilish bosqichi. Bir bosqichdan ikkinchisiga o'tishda, katta raqam bilan, o'qituvchi yordamini kamayishi yuz beradi, ish yanada mustaqil tus oladi.

Nazariy tadqiqotlar va pedagogik amaliyot tajribasi tahlili talabalar mustaqil ishlash strategiyasini shakllantirishning eng muhim omili sifatida didaktik shart-sharoitlarni yaratish zarurligini ko'rsatadi. Asosiy didaktik shart-sharoitlardan biri, bizning fikrimizcha, tabiatda faol bo'lgan va talabani tashqi va ichki (aqliy) faoliyatida namoyon bo'ladigan o'quv jarayonini qurishdir. Ushbu yondashuvning asosi – bu psixologiya hodisalarini o'rganishda uslubiy va nazariy prinsiplar tizimini ifodalovchi faoliyat nazariyasi bo'lib, u psixologiyada ong va faoliyatning birligi prinsipini shakllantirgan S.L. Rubinshteyn va tashqi va ichki umumiy tuzilish muammosini ishlab chiqqan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[1] Фадеева Н.Б. Самостоятельная работа учащихся 6-7 классов на уроках иностранного языка при овладении устной (монологической) речью: Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук. - Л., 1987

[2] Лозовская Г.А. Организация самостоятельных работ студентов младших курсов вуза: Дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук. - Новочеркасск, 1975. - 197с.

[3] Пидкасистый П.И. Самостоятельная деятельность школьников в обучении. - М., 1980. - 240с. 109. понавательная, 146-б.

[4] Белкин Е.Л. Основы педагогики высшей школы. Учеб.пособие. - М.: Педагогика, 1987 - 124с

[5] Рашидов Х.Ф. Теоретико-методологические и социально педагогические основы развития среднего специального, профессионального образования в Узбекистане (на материалах реализации национальной программы по подготовке кадров). Дисс. ... докт. пед.наук. – Т., 2005. – С.311.

[6] Белкин Е.Л. Основы педагогики высшей школы. Учеб.пособие. - М.: Педагогика, 1987 - 124с..

